

Suomalaiset sivistysnousukkaat ja junttiuden häpeä

Tuomas Rantanen

Suomalaisen sivistyksen sokea piste kulminoituu käsitteeseen “junttius”. Junttius viittaa myyttiseen maalaisuuden pelkoon. Halutessaan samaistua “eurooppalaisena” pitämäänsä korkeakulttuurin symboliseen tasoon yhteisömme helposti torjua oman kulttuurinsa lähtökohdat.

Sivistyksen voi nähdä aikalaietietoisena ymmärryksenä siitä, miten maailmassa eletään ja toimitaan. Sivistys mahdollistaa myös itsekriittisen etsinnän sen suhteen, mistä kulttuurisista palasista oma maailmankuva muodostuu. Suomalaisen sivistyksen nimissä torjutaan usein kulttuurisen historiamme nuoruus ja nuoruudesta muistuttava yhteys maatalousyhteiskuntaan. Hävetystä “junttiudesta” on tullut sivistyksen näennäinen peilikuva. Samalla myös kulttuurinen kapinallisuus nähdään rahvaanomaisena häiriköintiä silloinkin, kun se nousee todellisen sivistyksellisen vastuun tunnustamisesta.

OSA 1: Mitä on sivistys?

Immanuel Kant määritteli tunnetussa esseesään “Mitä on valistus?” valistuksen käsitettä. Hän tuli siihen tulokseen, että valistus on vapautumista “itse aiheutetusta alaikäisyydestä”. Tämä tarkoittaa suunnilleen sitä, että tällaisen vapautumisen myötä erilaisten perittyjen myyttien vaikutus yksilöön väistyy niin, että hänen on mahdollista arvioida ympäröivien asioiden tilaa aidosti teoistaan vastuullisena toimijana.

Jos valistus on filosofinen eetos, joka kannustaa käymään historian viekasta virtaa vastaan, juuri sivistys on se työkalu, jolla valistunut yksilö voi avata ymmärrykselleen oman kulttuurinsa erilaisia tasoja ja elementtejä. Myös suurin osa niistä käsitteistä, joilla arvioimme omaa kulttuuriamme, tulee historian kautta ja niistä muodostuu ajattelumme perusvälineistö. Juuri sivistykselliseen herkkyyteen nojaten meillä on mahdollisuus ottaa etäisyyttä näihin muuten itsestään selvänä pidettäviin ohjaimiin. Aito sivistys kertoo totuuksien inhimillisestä suhteellisuudesta ja siksi se tekee nöyräksi.

Toisaalta valistuksen kriitikot aikanaan varoittivat meitä siitä, että älyn käyttö sivistyksen ainoana perusteena voi olla harhaanjohtavaa. Tieto itsessään voi olla yhtä suuri myytti kuin ne perinteiset myytit josta tiedon piti vapauttaa. Esimerkiksi Theodor Adorno esteetikona ja filosofina pyrki lähestymään totuutta etsimällä sitä samaan aikaan runoudesta, musiikista ja taiteesta, eikä yksin selittämällä maailmaa teorioiden keinoin.

Tämän kaltainen humanistinen haaste kannattaisi nykyisinkin viedä nyt ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun, jossa ihmiskuvaa on jopa pelottavan yksipuolisesti ryhdytty rakentamaan vain luonnontieteellisen tiedon avulla. Esimerkiksi geeniteknologiaan liittyvät uhat eivät liity vain ekosysteemin säätelymekanismeihin tai terveyteen. Ihmisen arvottaminen toivottujen ja ei-toivottujen fysiologisten ominaisuuksien kautta ja ihmisen hyvin monimerkityksisten toiminnan motiivien palauttaminen mekanistis-biologiin tekijöihin määrittelee ihmiskuvaamme tavalla, jossa siirrytään yhä kauemmas Immanuel Kantinkin etsimästä ajasta ja paikasta riippuvuus-suhteensa ja vastuunsa tunnistavasta moraalista toimijasta.

Juuri jonkinlaisesta tieteellisen sivistyksen hybriksistä meitä varoittivat Sokrates ja Platon: niin tärkeää kuin filosofinen metodi on, ei sitä pidä opettaa niille, jotka eivät ymmärrä sen tarkoitusta ja syvyyttä. Sivistykseen liittyy myös eettinen vastuu tiedosta ja sen soveltamisesta.

Sillä sivistykseen, jos mihin, kätkeytyy kovin maallisia ansoja ja houkutuksia. Sivistys on kulttuurisesti arvostettua sinänsä ja tämä tekee yksin sivistyksellisyyden ulkoisista merkeistä omalla tavallaan merkityksellisiä. Siinä missä todellinen sivistys auttaa tiellä tradition ymmärrykseen tässä päivässä, toisinaan sivistyksen viitta suojelee myös tyhjänpäiväistä akateemista sapelin kalistelua tai kirjanoppineiden ulkokultaista hienostelua.

Sivistyksen nimissä esiintyvät tekopyhyiden seireenit viettelevät kulkijoita silloin, kun suuren Verdin oopperaa tai vaikka baletin historiallisia aikaansaannoksia arvioidaan ensi sijassa seurapiirikohtaamisen tasolla tai kun teatterinero Brecht tuomitaan kadotukseen tai nostetaan marmoroidulle jalustalle vain suhteessa häneen liitettyihin poliittisiin ennakoasenteisiin. Silloin unohuu se, kertooko taide meille jotain oleellista ihmisestä, aikojen liikkumisesta tai taiteen tekemisestä itsestään.

Sivistyssymbolit vahvistavat osaltaan kulttuurielitin sosiaalipsykologista yhteenkuuluvuutta, mikä tekee toisinaan sivistyksestä välineellistä vallan-

Tuomas Rantanen

käyttöä. Juuri suomalaisessa yhteiskunnassa korkeakulttuurin ja muiden kulttuuristen osa-alueiden välinen suhde on usein näytöksellinen. Korkeakulttuurilla piirretään sosiaalisia eroja sille, missä niitä ei välttämättä edes ole. Nuoren sivistyskulttuurin keskellä näytelty sivistys on usein myös sosiaalinen turvaverkko, joka erottaa meidät torjutusta sivistymättömyydestä.

OSA 2:

Suomalainen kaupunkihistoria on jatkuvaa pakoa maalaisuudesta

Suomalaisen sivistyksen sokea piste kulminoituu käsitteessä "junttius". Sillä viitataan lähinnä maalaiseen, jota samalla pidetään sivistymättömänä ja tyhmänä kansalaisena, joka ei ymmärrä korkeakulttuurista eikä pohdi elämänsä tarkoitusta riittävän hienostunein käsittein. Junttius viittaa myyttiseen maalaisuuden pelkoon ja samalla se on tässä ajassa toimiva aito epiteetti niille kulttuurikerrostumille, jotka jätetään sivistyksellisen auran tuolle puolen - tai jotka itse tietoisesti kapinoivat tuota rajausta vastaan.

Puhe junttiudesta kuvastaa myös tekopyhää kaupunkilaisrehvastelua. Halussa samaistua mieluummin jotenkin enemmän "eurooppalaisena" pitämänsä korkeakulttuurin symboliseen tasoon, yhteisömme torjuu helposti oman kulttuurinsa lähtökohdat. Kieltämällä oman valtiollisen historiamme lyhyys ja torjumalla traumaattisen suhteemme isiemme maalaisuuteen hukkaamme

mahdollisuuden ymmärtää kulttuurimme nykytilaa. Puhumalla junteista otetaan katteetonta etäisyyttä johonkin, joka kuitenkin hallitsee yhä itseymmärrystämme enemmän, kuin haluamme tunnustaa.

Suomalaisen junttiuden häpeän syntyhistorian tutkiminen ei edellytä arkeologista seikkailua muinaismuistojen pariin. Ehkä yksinkertaisinta on avata hetken sotien jälkeisen maaltapaon aikakautta. Se on samalla askel kaupungistumisen lähihistoriaan.

Suomessa sodanjälkeinen raju rakennemuutos rikkoi kulttuurikoodit sekä maaseudulla että kaupungeissa. Kiinteistötalouden avulla rikastunut nousukaseliitti hylkäsi pikkuporvarillisen pitsihuvilaromantiikan ja ihastui betoniestetiikkaan. Uudisrakentamisessa yhdistyi syntyvän rahavallan, poliittisen päätöksenteon uusi logiikka ja modernistisen arkkitehtitradition käsitys optimistisesta Suomen selviytymistiestä. Saman teollisuusoptimistisen herätyksen saanut työväenliike yhtyi rintamaan ja yhdessä tieltä raivattiin kaikki, mikä haaskahti liikaa venäläiseltä, hurrilta tai - erityisesti - lannanhajulta. Kansallinen kaupunkimiljöö tuhoitiin jo, ennen kuin uusi kaupunki-identiteetti ehti syntyä.

Maaseutu-Suomi oli Hurskaan kurjuuden Suomea samalla, kun puukaupungit muistuttivat liikaa siitä samaisesta Suomesta, joka tuli kaupunkeihin myymään perunoitaan torilla tai juomaan päänsä täyteen matkakievareissa. Nyt tarvittiin hotellien ja tavaratalojen Suomea, joka myös näytti siltä vallalta, joka sen rakensi.

Heikon kaupunki-identiteetin kompensationsa Helsingin ja muiden suurimpien kaupunkien kaupunkisuunnittelua ohjaa edelleen suuri uudisrakentamiseen liittyvä suuren suomalaisen kertomuksen myytti. Kovan kiinteistöekonomian alle jäävät yhä historialliset ja sosiaaliset kaupunkikerrostumat, jotka kertoisivat meille kaupunkilaisille, mistä olemme tänne tulleet. Nykyisesäkään muuttoliikkeessä ei ole kyse vain historian välttämättömyydestä. Muuttoliike on seurausta tietystä politiikasta, jonka takana on mieltyms johonkin unelmoituun eurooppalaiseen

suuruuteen - esimerkiksi roomalaisuuteen - ja kuvitelma rakkaudesta sellaiseen kaupunkilaisuuteen, jota meillä ei vielä edes ole.

Vasta nyt, kun maalta muuttaneiden suurten ikäluokkien kaupungeissa syntyneet jälkeläiset ovat ryhtyneet suhtautumaan kaupunkiympäristöön kuin oikeaan elinympäristöön, on keskustelu suomalaisen kaupunkisuunnittelun yksipuolisuudesta vilkastunut. Esimerkiksi ajankohtaisessa Töölönlahti-keskustelussa on kyse siitä, että jo kauan kytenyt ympäristöesteettinen kapinahenki on vihdoin saanut tukea kaupungissa syntyneeltä interrail-sukupolvelta ja vieläkin monikulttuurisemmalta internet-sukupolvelta. Näin ajateltuna voi esimerkiksi kiisteltujen VR:n vanhojen makasiinirakennusten puolustaminen näyttäytyä jopa jonkinlaisena kulttuurisena arkhimedeen pisteenä. Vastakkain ovat näytöksellistä monumenttirakentamista suosiva ekonomistinen funktionalismi ja vaatimus keskeisen kaupunkitilan laajemmasta kulttuurisesta määrittelyoikeudesta.

Suuren maaltapaon myötä maaseudulle kylvettiin kroonistuvan itsetutokriisin siemeniä. Sen seurauksena tänäänkin kaadetaan satoja vuosia vanhoja päärakennuksia ja laitetaan tilalle historiattomina ikuiseen tyylittömyyteen tuomittuja perinteistä kelohirsirakentamista jollakin tapaa jäljitteviä pakettitaloja. Samassa hegemoniassa ulkomaiselle turisteille rakennetaan huonosti maaston muotoihin sopivia laskettelurinteitä tai rakennetaan halpaa kulutusunelmaa karnevalisovivia kylpylöitä ns. mannermaiseen tyyliin - ja siinä sivussa usein huomaamattakin arvokkain pääoma, erityinen luontomme, jäsennellään mieluummin materiaalisina partikkeleina teollisuuden tarpeisiin.

Nopean kaupungistumisen yksi seuraus näkyy kansallisen luontosuhteen mytologisointina. Suomalaisessa kulttuurissa uskotaan yhä olevan kuin yhtä luonnon kanssa, vaikka kaupunkeihin kotiutuneiden urbaanien kansalaisten kokemukset luonnosta ovat usein kutistuneet tv:n luontodokumentteihin ja pikkusieväksi kesämökkiromantiikaksi. Samalla luontoympäristössämme tapahtuneet rajut muutokset ovat jääneet miltei

huomiotta. Ehkä pienten punaisten mökkien isoäidit ja -isät osaisivat kertoa menetyksen suuruudesta, jos joku heiltä siitä kysyisi.

Oman kansallisen sivistyksemme yksi suurimpia heikkouksia näkyy juuri säälimättömässä vimmasamme tuhota näennäisen edistyksen nimissä oman luontomme arvokkaimmat aarteet - kuten Sibeliuksen, Gallen-Kallelan ja muiden kansallistaiteilijoidemme töissään kuvaamat vanhat metsät. Samaan aikaan maaseudullamme jylläävät rakkaat globalisaatorakenteet ovat tuhoamassa maaseutukulttuurimme ja perinnemaiseman lopullisesti. Yksin metropoleista suomalaisuuttaan etsivät sivistysnousukkaat ampuvat itseään nilkkaan unohtamalla ne suomussalmet ja ilomantsit, jonka päälle sivistysidentiteettiimme on rakennettu. Haluttiin se sitten tunnustaa tai ei.

Monet kansallisen luontomaiseman tai rakennetun elinympäristömme erityispiirteet ovat vinhaa vauhtia katoamassa täydellisesti. Silti tämä aiheuttaa sivistyneistön parissa suhteellisen vähän keskustelua. Tämä kertoo myös tietynlaisesta sivistysvajeesta yhteiskunnassamme. Emme halua tunnistaa velkaamme historialle ja siksi emme näe itseämme selvästi missään.

OSA 3: Suomalainen konsensus-kulttuuri ja sivistyneistön vastuu

Lyhyen kansallisen historian aikana koetut kansalliset kohtalon hetket - sisällissota, talvisota, jatkosota ja sodan jälkeinen ulkopoliittinen selviytymispeli - ovat vaikuttaneet monella tavalla kulttuuriimme. Yksi erityispiirre on ollut se, että että aito ja tarpeellinenkin kriittisyys ja toisinajattelu yhä kytkeytyvät helposti pelkoon yhteiskunnallisesti mullistuksesta ja ulkopuolisesta uhasta. Yhä tänä päivänä jokaisen yhteiskuntakriitikon - kuten näsäviisaiden peruskoululaistenkin - takana liehuu jo myyttiseksi käynyt vallankumouksen punalippu, joka helposti provosoi sekä kritiikin kohteet että itse kriitikon.

Muutenkin yhtenäisyyspakoinen kansallinen kulttuurimme ohjaa etsimään yhteiskunnallista

turvallisuuden tunnetta heittäytymällä talvisotainnostalgiseen yhtenäisyydenkaipuuseen silloinkin, kun epävarmuuden ja erimielisyyden kohtaaminen olisi välttämätöntä. Markkinoiden vapautumisen seuraukset 90-luvun Suomessa eivät ole johtaneet suureen poliittiseen pohdintaan tai väittelyyn kansallisen talousrakenteen suotavista kehityslinjoista, vaan markkinoiden vapautumiseen liittyviin uhkiin on yleensä vastattu vaatimalla kaikkia osapuolia unohtamaan omat etunsa ja takaamaan nykyisen selviytymistien jatkuminen.

Suomalainen konsensuskulttuuri on äärimmäisen traagista, koska se kaventaa yhteiskunnallisen ja kulttuurisen pohdiskelun ja päivituksen mahdollisuutta. Juuri sivistyksen kautta pitäisi löytää avaimet todellisten yhteiskunnallisten jännitteiden paikallistamiseen ja ymmärtämiseen, mutta usein näyttää että sivistyksenkin tehtävänä koetaan yhteiskunnan näennäisen turvallisuuden tunteen vahvistaminen.

Suomen lyhyt ja monella tavoin identiteetiltään kehittyvätön valtiollinen historia on kovin instituutiota kunnioittava. Meillä demokratia nähdään helposti vain edustuksellisen päätöksenteon muotoihin palautuvana ja on aliarvioitu avoimen kansalaiskeskustelun roolia suhteessa demokratian sisältöjen määräytymiseen. Suomessa onkin ohut kansalaisyhteiskunta verrattuna Ruotsiin ja moniin muihin usein demokratian mallimainoiksi kokemiimme maihin.

Kun kansalaisosallistuminen ei kuulu yhteiskunnallisesti järin arvostettuun toimintaan, on ymmärrettävä että sivistyneistökin on suhtautunut siihen epäluuloisesti. Tähän on vaikuttanut sekin, että silloin kun sivistyneistö on noussut barrikadeille, useinkin on ammuttu ohi tai yli. Jo 30-luvun Suur-Suomi -utopiat jäivät sittemmin historian jalkoihin, mutta tuoreeltaan suomalaisen sivistyneistön ikioma trauma kulminoituu 70-luvun perintöön. Kun kerrankin lähdettiin soveltamaan oppia ajassa käytäntöön, varsinkin suomalaisen kulttuurin piilevät herruusrakenteet tekivät kepposen ja ohjasivat yhteiskunnallisen muutosvoimaan autoritaarisiin puoluerakenteisiin. Halussa etsiä suurta yhteistä rinta-

maa, unohtuu juuri sivistykseen sidottu yhteiskunnallisen "reilun eripuraa" mahdollisuus, aitojen arvostusarvojen välttämättömyyden tunnistaminen.

Sivistyksen keskeinen vastuu palautuu siihen, että yhteiskunnallisia ratkaisuja ei haeta myyttisistä yhteisrintamista, vaan että sen nimissä puolustetaan yhteiskunnallisen mielipideilmaston moninaisuutta. Kysymys on siitä, että kunnioitetaan eri tavoin aktiivisten ihmisten halua purkautua ulos siitä henkisestä alaikäisyydestä, joka tekee maailmasta niin petollisen valmiin näköisen. Arvojen kilpailu tekee valituista arvoista arvokkaampia.

Kyynisen 90-luvun alun jälkeen olemme vihdoin tulossa aikaan, jossa arvoista puhuminen on jälleen sallittua. Uusi arvokeskustelu ei ole lähtökohtaisesti kollektiivista, vaan individuaalista ihmisten sitoutumista arvoihin ja itsekoettuun arvojen kokonaisuuteen. Jo arvojen etsi-

miseen sitoutuva asenne luo edellytykset kestävämmälle yhteisöllisyydelle. Muutoksen vaatimus ei enää perustu yhteen ratkaisuun, jonka kerralla pitäisi muuttaa koko maailma. Tietyt uudet aktivismin haasteet huokuvat uutta ihmiskuvakeskustelua, johon aika on jälleen kypsä.

Tämä uusi idealismi ei ole yhteiskunnalle uhka, vaan se voi olla sen pelastus. Juuri nyt Suomikin tarvitsee vaihtoehtoja sopeutumiseen. Siksi tarvitaan mieluummin enemmän yhteiskunnallista reilua eripuraa kuin sen perinteistä torjuntaa. Sivistyksen vastuuseen kuuluu sekä nöyryyden menneisyyden painolastia kohtaan että tiedostettu vastuu siitä, mihin tulevaisuus meitä kuljettaa. Sillä sivistynyt, jos kuka, tunnustaa oman eettisen syyntakeisuutensa maailman muutokseen.

Tuomas Rantanen piti puheenvuoronsa suomalaisista sivistysnoukkaista ja junttiuden häpeästä Kansanvalistusseuran Mitä on sivistys? -seminaarissa 3. helmikuuta.